

**AZAD  
MƏTBUATIN  
ÇƏRÇİVƏSİNDƏ**

*The New York Times*

**Azərbaycandan  
Nə? Nə zaman? Necə?**

*Aynur Ə. Bəşirli*

41 612

13 60

Elmi redaktor:

**Yaqub Mahmudov**  
t.e.d., professor

Məsləhətçi:

**Hicran Hüseynova**  
s.e.d., professor


Rəyçilər:

**Aslan Aslanov**  
AzərTAc-ın baş direktoru  
**Elmira Axundova**  
Əməkdar jurnalist

Redaktor:

**Dilarə Vəkilova**

Dizayn və səhifələmə:

 **Isra Design Group**

1016872

**Aynur Ələvsət qızı Bəşirli**

Azad mətbuatın çərçivəsində. "The New York Times" Azərbaycandan.  
Nə? Nə zaman? Necə? Monoqrafiya - Bakı, 224 s.

**ISBN 978-9952-8092-7-5**

1. Azərbaycan-Xarici siyasət-ABŞ. 2. Kütləvi İnformasiya Vasitələri-  
Xarici siyasət. 3. Nyu York Tayms.  
**070.4'493274754-dc22**

Monoqrafiyada "Nyu York Tayms" qəzetinin materialları əsasında müstəqilliyin ilk onilliyində Azərbaycan-ABŞ münasibətləri media rakursundan tədqiq edilir, xarici siyasətin formalaşmasında və beynəlxalq münasibətlərin inkişafında medianın rolu araşdırılır.

**Bakı Dövlət Universiteti**  
**ELMİ KİTABXANA**

# Mündəricat

Ön söz ..... 8

Doqquz saat ..... 11

## I FƏSİL

**Media: siyasət arabasının dördüncü, ya beşinci təkəri?** ..... 13

I fəslə ön söz ..... 14

İnternetin vətəni: texnologiya ideologiya ilə müqayisədə ..... 15

Qəzet milləti ..... 18

Media rollar ..... 21

Media və xarici siyasət: təcrübə və nəzəriyyə ..... 29

Konsensus əvəzi ..... 36

## II FƏSİL

**Azərbaycan - ABŞ münasibətləri: 1991-2001** ..... 39

Geosiyasət - xarici siyasətin konstantası ..... 40

AR - ABŞ münasibətləri tarixi - media tədqiqatın  
siyasi istinad çərçivəsi ..... 51

## III FƏSİL

**Azərbaycan “Nyu York Tayms”ın səhifələrində** ..... 69

Müstəqillik ərəfəsində “Nyu York Tayms”da  
Azərbaycan mövzusu ..... 70

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi “Nyu York Tayms”da necə başladı .....	72
Təbliğət siyasi texnologiyalara necə yol açır .....	80
Milli azadlıq hərəkatı .....	94
<b>2. Soyuq müharibədən sonrakı dövrdə ABŞ xarici siyasətində Azərbaycan</b> .....	102
Müstəqilliyin ilk ilinin çərçivələnməsi .....	102
ABŞ-da və Azərbaycanda hakimiyyət dəyişikliyi dövründə “Nyu York Tayms”ın xəbər və rəy siyasəti .....	114
<b>3. Xarici siyasətin formalaşma mərhələsi</b> .....	129
“Nyu York Tayms”da maraqlar münaqişəsi: milli təhlükəsizlik məsələləri Dağlıq Qarabağ konflikti ilə müqayisədə .....	130
Neft: Azərbaycan və Qafqaz üçün Marşal planına çevriləcəkmi? .....	137
<b>4. Azərbaycan - ABŞ əlaqələri strateji əməkdaşlıq mərhələsində</b> .....	144
Azərbaycan - ABŞ münasibətləri “Nyu York Tayms”ın rəy səhifələrində: 1997-ci il .....	145
“Nyu York Tayms”ın xəbər siyasəti: 1997-ci il .....	149
Neft amili 1998-2001-ci illər çərçivələməsinin davamlı elementi kimi .....	154
Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və Ermənistanla münasibətlər: 1998-2001 .....	160

---

907-ci düzəliş “Nyu York Tayms”ın siyasi gündəliyində: 1998-2001-ci illər .....	164
“Nyu York Tayms” və administrasiya münasibətləri: neft və demokratiya dilemması .....	166
Son söz əvəzi .....	168
Ədəbiyyat siyahısı .....	169
Ad göstəricisi .....	211

*MƏRHƏMƏTİLİ VƏ RƏHMLİ ALLAHIN ADI İLƏ*

*AJAMA VƏ ANAMA..*

*Dəfələrlə yadınıza salmağa çalışmışam. Deyirsiniz ki, xatırlamırsınız. Onda mənim üç yaşım ancaq olardı. Bir bahar səhəri əlimdən tutub özünüzlə redaksiyaya apardınız. Atanın otağında oturmuşduq. Üçümüz də öz işimizdə idik. Siz də yazırdınız, mən də. Siz növbəti nömrənin materiallarını, mənə rəngli, gözəl bir jurnalı.*

*Yaz günəşi içəriyə sel kimi axırdı. O gündən jurnalistika mənim üçün işıqla bir oldu...*

*Bu kitabı Sizə həsr edirəm - jurnalistikanı işığa çevirə bilən insanlara. Bir də Sizin simanızda övladları üçün alqış qazanan bütün ana-atalara...*



1991-ci ildə Azərbaycan ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini qazananda ölkə siyasəti iki mühüm problem məngənəsində boğulurdu. Bu problemlərin bənzər cəhəti onların hər ikisinin elan olunmamış müharibə olması idi. Birinci müharibə Qarabağ torpağında, ikinci müharibə informasiya cəbhəsində gedirdi. İnformasiya müharibəsinin Azərbaycana vurduğu zərblər barədə tarixçilərimiz az yazmasalar da, bir çox məsələlər hələ də açıq qalıb: informasiya müharibəsinin xarakteri, onun gedişi açıqlanmayıb. Bu suallara cavabı da yenicə əlinizə aldığınız bu kitabdan tapa bilərsiniz. Bu monoqrafiyada dünyanın məşhur və qocaman mətbu orqanlarından birində - "Nyu York Tayms"da informasiya müharibəsinin gedişi, media-siyasət münasibətləri, onların bir-birini necə təsirləndirməsi Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlanan ilk gündən - 1988-ci ilin fevralından etibarən günbəgün izlənilir və təhlil olunur. Oxucu onu sırası azərbaycanlı olaraq düşündürən, tez-tez dilə gətirdiyi suallara cavab tapır: xaricdə bizim haqqımızda nə düşünülür? Xaricilər Azərbaycanı necə görürlər? Niyə Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq bu qədər çətindir?

Bu mənada Azərbaycan oxucusu ilk dəfədir ki, bənzərsiz bir kitabla tanış olur. Bu kitabın bənzərsizliyi onun tarixin media salnaməsi olması ilə bitmir. Müəllif tarixin bələdçisi kimi böyük səbir və tədqiqatçı məhəbbətilə yüzlərlə materialı araşdırır, sırası oxucunun duymadığı məqamları sezir, faktlar zəncirini bərpa edir. Nəticədə ayrı-ayrı hadisələr bütöv təmin hissələri kimi düzülür. Tədqiqatçının üzə çıxardığı üç siyasi texnologiya: dini çərçivələməyə ikili standart tətbiq edərək dini qarşıdurmanı təşviq etmək; baş verəcək hadisələrin zəminini əvvəlcədən hazırlayaraq onun gerçəkləşməsinə təkan vermək; xəbər hadisəyə çevrilməsi və əksinə, xəbərin fakt olaraq tarixin arxivinə verilməsinə nail olaraq tarixi saxtalaşdırılmaq bir çox suallara cavabdır.

Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də kitabın adıdır. Niyə məhz azad mətbuatın çərçivəsində? Azadlıq və Çərçivə. Azadlığın çərçivələri varmı? Onlar bir-birini inkar edir, yoxsa tamamlayır? Azad sayılan "Nyu York Tayms" nədən azad deyil? "Çərçivələmə nədir?" sualının cavabında bütün bunlara aydınlıq gətirilir. Tədqiqatçı çərçivələmə fenomenini təkcə mütəxəssislər üçün deyil, adi oxucu üçün sadə bir dildə açıqlayaraq, onu tutarlı misallarla anladır. Azərbaycan və azərbaycanlıların imiclərinin formalaşmasının öyrənilməsi məhz çərçivələmənin düzgün anlanması ilə başlayır. Beləliklə, Azərbaycanın müstəqillik dövrünün tarixi maraqlı bir rəkursdan öyrənilir: media çərçivələməsi rəkursundan. Oxucu 5 mərhələ ilə tanış olur:



*I mərhələ. 1988-ci il: Dini çərçivələmə mərhələsi.*

*II mərhələ. 1989-1991-ci illər: İkili çərçivələmə mərhələsi.*

*III mərhələ. 1992-1993-cü illər: Antiazərbaycan çərçivələmə mərhələsi.*

*IV mərhələ. 1994-1996-ci illər: Neft çərçivələməsi mərhələsi.*

*V mərhələ. 1997-2001-ci illər: Müstəqil çərçivələmə mərhələsi.*

*Bu mərhələlərlə, onları şərtləndirən amillərlə tanış olduqca belə bir qənaətə gəlmək mümkündür: Azərbaycanın "Nyu York Tayms" da necə çərçivələnməsi yalnız bu mətbu orqanın işi deyil. Çərçivələnmənin müsbət və ya mənfəi yük daşması bizim səylərimizdən birbaşa asılıdır. 1994-cü ildən etibarən başlanan mərhələdə danılmaz bir məqam var: Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin media-diplomatiyadan məharətlə istifadə etməsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev mühüm siyasi mesajların ötürülməsində məhz mediadan istifadə edir, onun xarici səfər proqramlarında KİV nümayəndələri ilə görüşlər daimi yer alırdı. Bir faktı xatırlamaq kifayətdir: H.Əliyev 1997-ci ildə ABŞ-a dövlət səfəri zamanı "Uoll Strit Cournal", "Hyuston Xronikal", "Oyl ənd Qaz", "Filadelfiya İnkuyrer", "Cournal of Kommers" və "Çikaqo Tribun" qəzetlərinə müsahibə vermiş, "Nyu York Tayms" və "Vaşinqton Post" qəzetlərində olmuş, redaksiya kollektivi ilə görüşmüşdür. H.Əliyev 2000-ci ildə ABŞ-a işgüzar səfər zamanı yenidən "Nyu York Tayms"ın redaksiyasının qonağı olmuş, jurnalistlərlə söhbət etmişdir.*

*Jurnalistika, tarix və politologiyanın qovşağında qərarlaşan bu tədqiqatın özəlliklərindən biri də məhz məlum faktların təhlilinə interdisiplinar yanaşmanın tətbiqidir. Belə bir yanaşma monoqrafiyanın növbəti özəlliyidir. Kitab haqqında çox yazmaq olar. Amma mənə, yüz eşitməkdənsə bir dəfə oxumaq yaxşıdır.*

*Əminəm ki, "Azad mətbuatın çərçivəsində" adlanan bu əsər azad düşüncələrə yeni üfüqlər açacaq. Aynur Bəşirliyə yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.*

**Yaqub Mahmudov**  
**Əməkdar elm xadimi,**  
**tarix elmləri doktoru, professor**

# Doqquz saat

*Hər dəfə Amerikaya gedəndə içimdə qəribə bir hissə doğur. Bilirəm, "qəribə" demək hələ heç nəyi açıqlamır. Elə buna görə də bu hissi anlaşılmaz və şirin adlandıracağam. Bu anlaşılmaz və şirin duyğu öz ömrünə bir neçə saat əlavə etmiş insanın yaşantısıdır. Və nə qədər ki, geri dönməmişəm o duyğu hər səhər sənə pıçıldayır: Bakıda artıq gecə düşür, burada - Blumingtondasa hələ səhərdir, gün təzə açılır. Sən düz doqquz saat irəlidsən...*

*Niyə məhz doqquz saat? Bu kitabın yazıldığı iki sevimli şəhər - Blumingtonla Bakı arasındakı zaman fərqi düz doqquz saatdır. Doqquz saat mənim öz ömrümdən oğurladığım saatlardır.*

*Bu, heç nə ilə müqayisəyə gəlməyəcək bir dövlətdir. Zamanda, vaxtda irəli düşmək, "cavanlaşmaq".*

*İnsanlığın tarixi Şərqdən Qərbə doğru yürüşə bənzəmirmi? Bu yürüşün kökündə vaxt udmaq istəyi durmurmu? İlahi, budurmu bizi Qərbə çəkən? Üzü müdrik Şərqə gedirsən "qocalırsan", Qərbə dönürsən, "gəncləşirsən". Bəlkə, elə buna görə Qərb yeniliyi sevir, sınaqları sevir. Bəlkə, elə buna görə də biz Qərbdə daha asudə, daha çevik, yeniliklərə daha açıq oluruq. Bilirik ki, hələ vaxt var, hələ şans var. Hələ öyrənmək olar. Macalsızlıq yoxdur. Hələ səhərdir. Hələ doqquz saat var.*

*Doqquz saatın üstünlüyü Bakıya qayıdan günə qədər davam etdi. Sonra bütün borchlar kimi onu da qaytarası oldum. Şərqə dönüş məndən müdriklik istədi. Yenidən Zaman barədə fikirləşdim. Gördüm ki, bu dünyada Zaman dan çox Zamansızlıq varmış. Şərq məna zamansızlığı, Zamanın Allaha məxsus olduğunu öyrətdi. Zamanın Allahın səbir vahidi olduğunu öyrətdi. Elə buna görə də Şərq məna Zamanı nə öy, nə söy dedi. Zamanı öyrən dedi.*

*Mən Zamanı öyrənməyin ən gözəl yollarından birini seçdim: köhnə qəzetləri oxudum. Amerikada "Nyu York Tayms"ı oxudum, Bakıda "Əkinçi"ni. Oxuduqca başa düşdüm ki, Yer üzündə köhnə qəzətdən təzə heç nə yoxmuş.*

*Zərdabi qəzeti aynaya bənzədirdi. "Hər bir vilayətin qəzeti gərək ol vilayətin aynası olsun",- deyirdi. Mən köhnə qəzetləri maşının arxanı göstərən güzgülərinə bənzədirəm. İrəli getmək istəyirsənsə, gərək arxanı görəsən. Keçmiş yox, məhz arxanı. Çünki bu yolda - Zamansızlıq yolunda keçmiş yoxdur. Bizdən arxada, bizdən irəlidi olanlar var və biz varıq.*

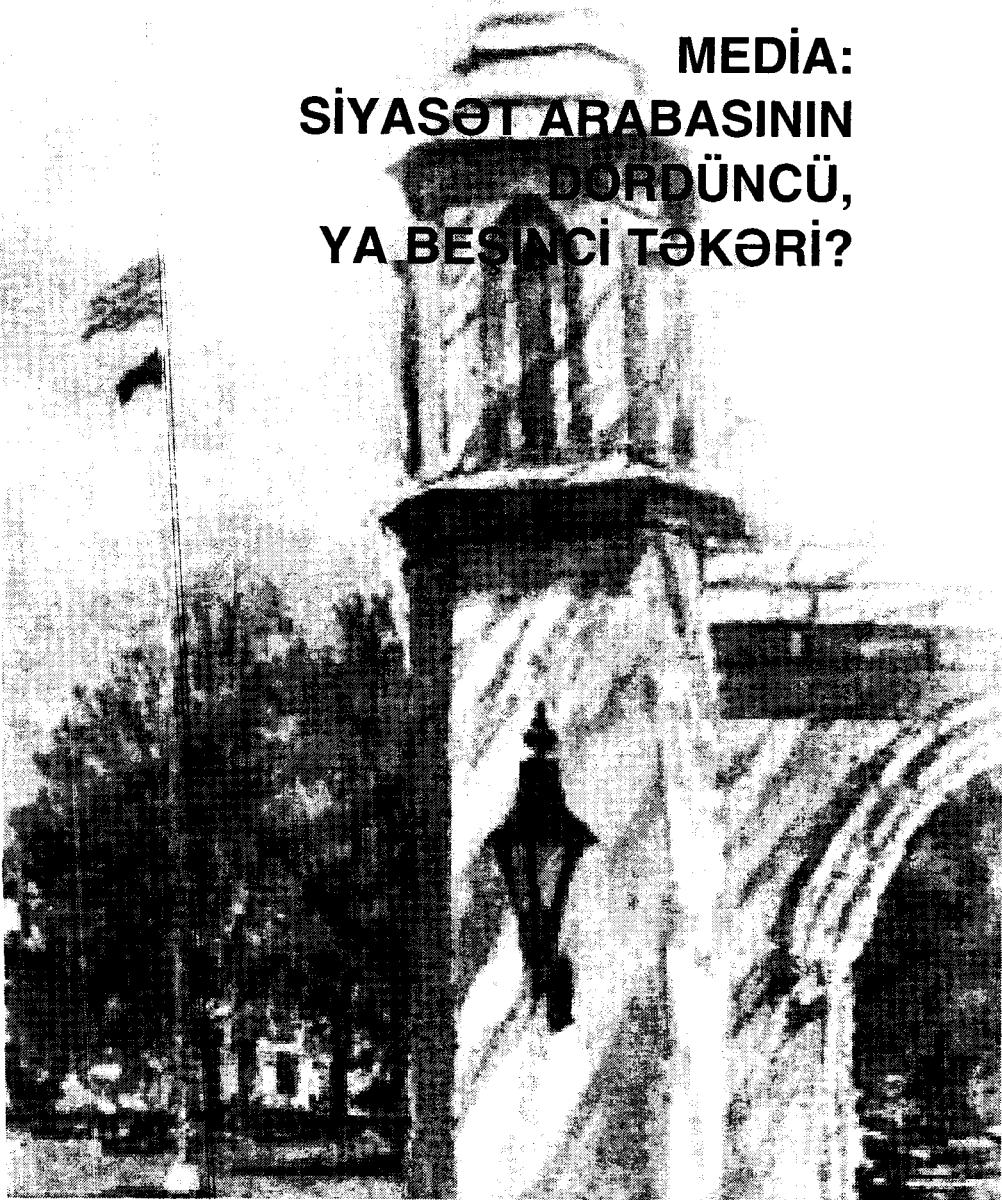
*Özümdən oğurladığım "doqquz saat"a yazılmış bu kitab Yol, Zaman, Zamansızlıq, azad və çərçivəsiz bildiyimiz "Nyu York Tayms"ın uzaq "ayna"sında görünən canım qədər yaxın Azərbaycan barədədir.*

**Hörmətlə: müəllif**



# I FƏSİL

**MEDIA:  
SİYASƏT ARABASININ  
DÖRDÜNCÜ,  
YA BESİNCİ TƏKƏRİ?**



## I FƏSLƏ ÖN SÖZ

Bu gün professor Oven Consonun “Avropa jurnalistikası tarixi” dərində diqqəti çəkən bir məqam oldu. Həmişəki kimi tələbələr yenə də mübahisə edirdilər. Bizdən fərqli olaraq, burada tələbələr növbəti dərindən materiallarını əvvəlcədən oxuyurlar, ona görə də fikir dərşməsinə kifayət qədər qıda olur. Mübahisənin sonunda onlardan hansısa deyilənləri ümumiləşdirmək istədi və bu zaman yekun mülahizəni “konsensus” kimi ifadə etdi. Professor onun sözünü kəsərək: “Bu otaqda konsensus yoxdur, konsensus qapı arxasındadır”, - dedi.

Bu sözləri eşidəndə axtardığını tapan adam kimi dıksındım: media - siya-sət münasibətlərinin tədqiqinə başladığım gündən rahatlığımıza haram qatan başlıca şübhəyə, deyəsən, son qoyulur. Axı məni narahat edən konsensus axtarışdır. Professorun dediyindən belə çıxır ki, elmdə, xüsusilə söhbət jurnalistika tarixindən gəndə, konsensus qaranlıq otaqda qara pişik axtarmağa bənzəyir. İllah da ki pişik otaqda olmaya...

İndi amerikalıların nə üçün çox tez-tez qarşılaşdırma və müqayisə aparmalarını, bu zaman Azərbaycan dilinə tərcüməsində həmişə çətinlik çəkdiyim “versus” sözünü işlətdiklərini anlayıram. Lüğətdə bu söz “qarşı” və ya “müqayisədə” kimi tərcümə olunsada, mənə elə gəlir ki, lüğəti tərcümə “versus”un mənə tutumunu sonadək çatdırıbilmir. Həç olmasada, ona görə ki axtarılan mənə bizim gerçəklikdən deyil, Qərbdə gerçəkliyindən, onun məsələyə yanaşma tərzindən doğur.

İndi Azərbaycanlı Lütfizadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin niyə məhz Amerikada doğulduğunu anlamaq da çətin deyil. Bu nəzəriyyə də “versus” üzərində qurulub: ağ və qaranın. Həqiqət nə ağdır, nə də qara. Həqiqət ağla qaranın arasındadır.

Mənim araşdırmamın fəlsəfəsi Lütfizadənin Qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin fəlsəfəsidir.

Elə buna görə də bu araşdırma sırf nə jurnalistikadır, nə tarix, nə də politologiya. Bu, jurnalistikanın, tarixin və politologianın görüşdükləri və bölüşdükləri yerdir.

*Bluminqton, 25 yanvar, 2005-ci il*

## Internetin vətəni: texnologiya ideologiya ilə müqayisədə

Amerikada yazı yazmaqdan ötrü bir maşın ixtira olunub ki, fortepianoya oxşayır. Onun hər dilini basanda bir hərf yazılır. Deyirlər bu maşın əl ilə yazmaqdan birə-bir tez və yaxşı yazır.

*"Əkinçi" qəzeti, Elm xəbərləri. Çəvvalülmükərrəm, sənə 1293 (8 oktyabr, 1876-cı il), 19-cu nömrə, cümə günü*

...İndi firəng qəzetləri yazır ki, Amerikada bir teleqraf kimi əsbab ixtira olunub ki, onilə danışmaq olur. Bu teleqrafı belə imtahan ediblər: Boston şəhərində bir şəxs vəz deyəndə o şəhərin 250 verstliyində olan Salim şəhərinin əhli zikr olunan vəzə qulaq asıb, sonra ona mərhəbə deməyinin və əl çalmaqlarının sədəsı o vəzə gəlib və bir də Nyu-York şəhərində çalınan muzıkaya bu şəhərdən 500 verst arası olan Filadelfi şəhərinin əhli qulaq asıb əl çalacaqlar. Bu əsbabın adına telefon deyirlər.

*"Əkinçi" qəzeti, Elm xəbərləri. 26 rəbuüssani, sənə 1294 (28 aprel, 1877-ci il), 9-cu nömrə.*

II Dünya müharibəsinin bitməsi ilə bəşəriyyət yeni tarixi reallıqlarla üz-üzə qaldı. Müharibənin sonucu olaraq təkçə sərhədlər bölünmədi. Yeni dünya reallığına artıq fiziki sərhədlərin mane ola bilməyəcəyi, öz-özlüyündə sərhəd tanımayan bir qüvvə ciddi sürətdə müdaxilə etməyə başlayırdı. Bu, "IV hakimiyyət" adlandırılan media idi. Ona verilən müxtəlif təyinatlarda tədqiqatçılar medianı "rəy yaradan", "nüfuz sahibi", "kölgə hökuməti", "üçüncü qüvvə" [1. p.13] və nəhayət, "demokratiya orqanı" [2. p. 229] kimi qiymətləndirərək bir fikirdə yekdildirlər ki, "media vətəndaşları rəsmilərlə birləşdirən siyasi kömmunikasiya kanalı olaraq" [3. p.210] "xarici siyasətdə həlledici amildir" [4. p.5] .

Məhz bu qüvvənin müdaxiləsi ilə II Dünya müharibəsindən sonra siyasət bağlı qapılar arxasından çıxmaq zorunda qaldı, bir sıra pərdəarxası məqamlar ictimaiyyətin malına çevrildi [5. c. 5]. Əsrlər boyu səssiz-küysüz məsləhətləşmələrdən, şəxsi danışıklardan asılı olan diplomatiya beynəlxalq münasibətlərin xarakterini kəskin sürətdə dəyişən informasiya inqilabı nəticəsində alternativ diplomatiya - media ilə rastlaşdı.